

Історико-правові аспекти українсько-польської дипломатії у роки Другої світової війни

У статті розкривають особливості українсько-польської дипломатії в роки Другої світової війни, які характеризуються якісно новим політичним забарвленням і здійснювалися в умовах політичної системи (соціалістичної) та на засадах договірно-правової бази, яка не мала аналогів у попередній багатовіковій історії двох держав. Саме період Другої світової війни найбільш складний у формуванні двосторонньої дипломатії двох сусідніх держав. Тому, що результати Другої світової війни різко змінили ситуацію в українсько-польських відносинах. В даний період політика Польщі щодо українців базувалася на невизнанні їхніх самостійницьких устремлень та на цілеспрямованій асиміляції, що заохочувалося Москвою. ООН виступала за налагодження таких взаємин на платформі самостійності двох держав і визнання польською стороною права українців на свої західні етнічні землі.

Ключові слова: дипломатія, договірно-правова база, двостороннє співробітництво, Організація українських націоналістів, Польща, українсько-польські стосунки, Україна.

Постановка наукової проблеми та її значення: Українсько-польські міждержавні стосунки постійно привертали увагу дослідників як вітчизняних і зарубіжних. Це цілком закономірно. Адже, українці і поляки, яких одвіку поєднує спільність етнічного походження, спорідненість мов, територіальна близькість і навіть тривале перебування у складі однієї держави, пройшли довгий шлях державотворення, на якому накопичувався великий обоюдоцінний досвід розбудови як національного законодавства, так і нормативно-правової бази двосторонніх і багатосторонніх відносин. Упродовж тривалого часу основним об'єктом досліджень були політичні (міждержавні) зв'язки України і Польщі, перш за все, діяльність інститутів державного управління, характер дипломатичних відносин, державно-правове самовизначення, в тому числі й у сфері міжнародних відносин. Саме тому, вважаємо за доцільне здійснити аналіз історико-правових аспектів українсько-польської дипломатії в роки Другої світової війни, для того щоб зрозуміти ті непорозуміння в історії обох народів, які в подальшому вплинули на формування дипломатичних відносин сьогодення.

Аналіз досліджень проблеми: у своїх розмірковуваннях фактично більшість сучасних українських, російських, польських вчених-істориків, політологів, правознавців з різноманітних проблем українсько-польських стосунків і їх відповідного правового оформлення (В. Деревінський, Л. Зашкільняк, І. Козловський, В. Моцок, В. Бонусяк, Р. Торжецький і ін.) схиляються до думки, що відправною точкою у цьому процесі слід вважати головні події, пов'язані з вирішенням як українського, так і польського питання на міжнародній арені в ході і по закінченню Другої світової війни, а також першими зовнішньополітичними акціями новостворених польських і українських органів державної влади.

Аналізуючи українсько-польські відносини у першій половині 40-х років, В. Деревінський характеризує їх в основному як напружені, конфронтаційні. [1, с. 158-160]. Аналогічні висновки інших дослідників даної теми (І. Ільюшин, А. Карасевич, Л. Лисенко і ін.), вважаємо за необхідне акцентувати увагу на політико-правових аспектах проблеми і легітимності повноважень урядів і керівників, які у той час представляли Польщу і Україну (в екзилі і на місцях). Це стосується також і правової оцінки діяльності УПА і Армії Крайової (АК) як рівноправних національно-визвольних рухів двох сусідніх слов'янських народів, що в умовах іноземної окупації намагалися відтворити свою державність.

Метою статті є поглиблений аналіз правового поля українсько-польських відносин, в контексті радянсько-польських, у період Другої світової війни, з виділенням тих головних складових договірно-правової бази (договорів, конвенцій, угод, спільних законодавчих актів і ін.), які визначали головні й пріоритетні напрямки співробітництва, як і тих, що заклали пізніше основу правових міждержавних відносин між незалежною Україною і Республікою Польща.

Виклад основного матеріалу. Українсько-польські двосторонні відносини, які будувалися на протязі сторіч в своїй історії мають періоди тісної співпраці і відкритих конфронтацій, саме період Другої світової війни найбільш складний у формуванні двосторонньої дипломатії двох сусідніх держав. Результати Другої світової війни різко змінили ситуацію в українсько-польських відносинах.

Офіційною доктриною в практиці міжнародних відносин і національному питанні комуністичної Польщі стала теорія пролетарського інтернаціоналізму. Насправді політика Польщі щодо українців базувалася на невизнанні їхніх самостійницьких устремлінь та на цілеспрямованій асиміляції, що заохочувалося Москвою.

На початку 1939 р в зовнішній політиці Польщі не раз піднімалося «Українське питання», в умовах напруження міжнародних відносин Польща спиралась на концепцію балансування між Німеччиною та СРСР з огляду на Францію. За таких умов польська дипломатія, очолювана Ю. Бекком, прагнула будь-якою ціною закріпити за Польщею західноукраїнські землі, аби їх не спіткала доля чехословацьких теренів, розчленованих Німеччиною при участі тієї ж Польщі.

Але слід зазначити, що процес «українського питання», виник ще влітку 1930 рр. у зв'язку із загостренням українсько-польських стосунків у Галичині і на Волині, де активізували свою діяльність осередки новоствореної Організації українських націоналістів (ОУН). «Протестаційна акція» ОУН (диверсійні акції, підпали маєтків польських власників, адміністративних будинків) ставила за мету привернути увагу світової громадськості до становища українського населення в Другій Речі Посполитій. І дійсно, ці події, як і акція «пацифікації» Східної Галичини, яка була виконана за розпорядженням Ю. Пілсудського в період від 20 вересня до 17 жовтня 1930 р., отримали міжнародний резонанс і незабаром стали предметом розгляду у Лізі Націй [2, с. 240-245].

Польські дипломати доклали величезних зусиль, щоб відстояти свою державницьку позицію, посилаючись на терористичну діяльність українських націоналістів і вороже ставлення українських політиків до Польської держави. З іншого боку, українська дипломатія в міжнародній організації, діючи від імені уряду СРСР, ухилилася від конкретних дій на захист українського політикуму в Польщі в особі націоналістів.

Однак, складна внутрішньополітична ситуація в самій Польщі, викликана розбіжностями між опозиційними польськими партіями з приводу наступних виборів до парламенту, спричинила тривалі переговори пілсудчиків з діячами Українського Націонал-Демократичного Об'єднання (УНДО), які велися від 1931 р. і завершилися 29 травня 1935 р. «усною» угодою, яка отримала назву «Нормалізації» польсько-українських взаємин. Українські діячі пішли на угоду з огляду на хвилю репресій та голодомор, які розгорнулися у цей час в радянській Україні і ставили перед ними проблему збереження національного середовища в Польщі. За домовленістю, українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для культурних, кооперативних і громадських організацій, розширення сфери вживання української мови в судах й адміністрації, створення українського університету, звільнення політв'язнів, а також гарантовані місця в майбутньому парламенті й місцевих урядах. Зі свого боку, українці погоджувалися визнати Польську державу та взяти участь у виборах. Укладення угоди «нормалізації» поділило українське суспільство: частина населення пішла за УНДО і підтримала порозуміння з владою, інша залишилася на непримиренних позиціях щодо держави (ОУН). У виборах взяли участь 50% українських виборців [3, с. 481].

Пізніше актуальність для Польщі даної проблеми Ю. Бек виклав у «Директиві Міністра закордонних справ Польщі закордонним представництвам Польщі про основи політики щодо Західної України» від 15 лютого 1939 р. [4, с. 467-471]. Розглядаючи проблему східної Малої Польщі (так офіційно йменувався західноукраїнський регіон) з точки зору державних інтересів.

Друга світова війна поклала початок одному з найтрагічніших періодів в історії українсько-польських відносин. У результаті подвійної агресії проти Польщі з боку Німеччини і СРСР та розподілу між ними польських територій на підставі таємних протоколів угоди Ріббентроп – Молотов від 23 серпня 1939 р. західноукраїнські землі увійшли до складу Радянської України. У цій ситуації перед польським урядом, що опинився на еміграції, постала проблема вироблення засад нової політики в українському питанні.

Свою позицію в українському питанні польський уряд оголосив у декларації від 18 грудня 1939 р., в якій були сформульовані головні напрями його зовнішньої політики. Зокрема, у найзагальніших рисах підтверджувалися засади рівноправності і справедливості в ставленні до національних меншин [5] Декларація проголошувала також боротьбу Польщі за повернення втрачених «східних кресів».

В свою чергу спроби налагодити двосторонні відносини діячів українського націоналістичного підпілля з поляками у 1941-1944 рр. також не дали жодного результату. Обидві сторони представляли цілком протилежні позиції. Усе це призвело до кривавого українсько-польського конфлікту, що й до сьогодні отруює взаємини між двома народами.

Як відомо, після трагічної для Польщі вересневої кампанії 1939 р., польські урядові кола були інтерновані в нейтральній Румунії, де в кінці вересня – на початку жовтня цього ж року генерал

В. Сікорський сформував новий польський уряд, до складу якого увійшли переважно представники опозиційних до санації партій – ППС, СН, СЛ і СП. 9 грудня 1939 р. у Парижі була створена Національна Рада Польської Республіки як тимчасовий парламент на чолі з І. Падеревським. У червні 1940 р. польський уряд перебрався до Англії. Польський уряд діяв у тісному порозумінні з урядами Франції, Великобританії та США, які визнали його легітимним. 19 грудня 1939 р. він оголосив Декларацію про цілі Польщі у війні. Уряд проголошував, що Польща повинна відновити повну незалежність у кордонах 1939 р. 24 серпня 1940 р. польський еміграційний уряд у Лондоні оголосив «Головні тези польської закордонної політики», у яких знову стверджував непорушність польських кордонів 1939 р. [6, с. 315-316].

Водночас, він орієнтував усі свої підпільні осередки на теренах Польщі, у т. ч. і Західної України, на можливе збройне вирішення даної проблеми. Ця ідея постійно закладалася також у переговорний процес з «Великою Трійкою» (США, СРСР, Великобританія).

Зі свого боку, Національні збори українців у Львові, проголосивши 30 червня 1941р. «Акт про відновлення Української Держави» під проводом керівника ОУН С. Бандери у Декларації від 3 липня 1941 р. заявили про свою готовність «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава» [7, с. 533-535].

Нова спроба налагодити контакти відбулася із вступом на територію Польщі 22 липня 1944 р., Червоної армії, московське радіо оголосило про утворення Польського комітету національного визволення – тимчасового виконавчого органу влади, керованого польськими комуністами і підпорядкованого Москві. ПКНВ у своєму програмному маніфесті проголосив урегулювання питання східного кордону за принципом: польські землі – Польщі, українські – Радянській Україні [8, с. 11]. Таким чином, непримиренність позицій обох сторін стосовно долі українських етнічних земель спричинила тривале українсько-польське збройне протистояння від якого страждало цивільне населення обох сторін; стала приводом для здійснення урядами Польщі і СРСР жорстких переселенських акцій і виселень українського і польського населення з місць їх постійного проживання. 27 липня 1944 р. уряд СРСР уклав з ПКНВ угоду про кордон, згідно з якою за основу при визначенні радянсько-польського кордону встановлювалася так звана лінія Керзона. А вже 9 вересня 1944 р. ПКНВ і уряд Радянської України за вказівкою Кремля уклали угоду про обмін населенням.

Польські комуністи вбачали у більшовицькій Росії гаранта свого існування, майбутнього status quo Польщі в Європі. Вони всіляко обстоювали думку про перегляд західних і північних кордонів за рахунок Німеччини, а також про доцільність відмови на сході від непольських етнічних територій

Особливою складністю в польсько-українських стосунках відзначилося питання кордонів. Під час роботи Тегеранської конференції (28 листопада – 1 грудня 1943 р.) на зустрічі лідерів СРСР (Сталін), США (Рузвельт) та Великої Британії (Черчіль) було обговорено низку питань, серед яких чільне місце посідали: відкриття «другого фронту» й визначення контурів майбутнього світу, проблема визначення кордонів повоєнної Польщі. Не викликала особливих дискусій пропозиція Сталіна пересунути кордон Польщі на заході до річок Одеру й Нейсе. Щодо східних кордонів, то СРСР наполягав на визнанні «Лінії Керзона», тобто українські землі мали відійти до України, а білоруські – до Білорусії.

Інший договір про врегулювання територіальних питань був укладений між Делегатурою Уряду і Українською Головною Визвольною Радою (УГВР) [7, с. 552] 8 березня 1944 р. у Львові зафіксували досить нестабільний компроміс. Стаття X «Протоколу» передбачала, що «справу остаточного розв'язання кордонів між Україною і Польщею вирішать уряди двох суверенних держав – української і польської». При цьому українська сторона наполягала на негайному «розмежуванні сфер впливів і дій у період боротьби за незалежність до моменту вирішення граничних проблем згідно зі ст. X». Наявні розходження поглядів польської і української делегації було зафіксовано у різному формулюванні ст. XII і XVII згаданого «Протоколу». Як зазначав керівник польської Делегатури С. Яніковський у рапорті до польського уряду, переговори слід зводити до «сформулювання територіальних справ, яке містить згоду польської сторони на ревізію кордону після війни» [9, с. 188].

Незважаючи на ускладнення українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, з обох боків були намагання налагодити порозуміння між двома націями. Однак умови, на яких мали засновуватися порозуміння, різнилися між собою. Зокрема, ОУН виступала за налагодження таких взаємин на платформі самостійності двох держав і визнання польською стороною права українців на свої західні етнічні землі. Польський же еміграційний уряд виключав таке право українців,

намагаючись включати їх у майбутню Польську державу.

Підсумовуючи вищесказане, ще раз підкреслимо, що всі українсько-польські переговори того часу методологічно носили перехідний характер у процесі міжнародного примирення. Вони не залишили по собі будь-яких, укладених спільно документів правового характеру, які б законодавчо закріпили конкретні результати переговорного процесу, за винятком хіба угоди про співпрацю УПА і АК, укладену в травні 1945 р., і в розвиток цієї домовленості, деяких інших актів про співпрацю українського і польського еміграційних урядів у боротьбі з спільним ворогом – більшовиками [10, с. 25].

На відміну від Західної Європи процеси міжнародного примирення в Центрально-Східній Європі, зокрема, в Польщі, в умовах відсутності цілковитої легітимізації влади в еміграційного і маріонеткового (ПКНВ) урядів, вимагають залучення широких суспільних верств, тобто застосування методу народної дипломатії, яка в своїх діях буває непередбаченою і не завжди керується усталеними нормами міжнародного права у зовнішніх зносинах, нерідко вдаючись до радикальних (силових) засобів вирішення спірних питань.

По закінченню Другої світової війни була проведена демаркаційна лінія кордону, завершена в травні 1947 р. В липні 1948 р. між радянською і польською сторонами були підписані Договір про режим кордону і Конвенція про врегулювання прикордонних конфліктів і інцидентів [11, с. 17]. Тривала і складна історія державно-правового вирішення проблеми українсько-польського кордону завершилася остаточно.

Аналіз міжнародно-правової ситуації свідчить, що ще до завершення Другої світової війни і Україна, і Польща мали реальну можливість самостійно розбудовувати міжнародні, правові, політичні й економічні основи своєї державності, одержати визнання всієї повноти фактичних і юридичних прав на міжнародній арені, стати активними учасниками договірного процесу в чиміжнародного прав.

Але слід зазначити, що становлення договірно-правової бази радянсько (українсько)-польських стосунків, проходило із значним відхиленням від накопиченого досвіду і традицій міжнародної практики. Ще в ході Другої світової війни СРСР започаткував нову систему союзних договорів про дружбу, взаємодопомогу і співробітництво – з Чехословаччиною в грудні 1943 р. і з Югославією в квітні 1945 р. 21 квітня 1945 р. в Москві було підписано Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між Тимчасовим урядом Польщі і СРСР строком на 20 років [12, с. 222]. Він фактично встановлював воєнно-політичний союз двох країн при провідній ролі СРСР у ньому. Таким чином, вихідний рівень співробітництва СРСР з Польщею був детермінований успадкованими політичними формами, замість цивілізованої юридично-правової основи, що мала б закладатися в договірний процес.

У другій половині 1945 р. було підписано ряд інших важливих угод між СРСР і Польщею, які ставили одну і ту ж мету – закріплення політичного і економічного союзу обох країн

Висновки. Слід зазначити, що саме за цих обставин Українсько-польські стосунки остаточно позбулися ознак міждержавних. У подальшому, аж до закінчення Другої світової війни, інтереси обох сторін на міжнародній арені представляли, з одного боку, уряд СРСР, з іншого-емігрантський польський уряд, що перебував у Великобританії. Партійно-державне керівництво СРСР від самого початку почало формувати свою систему міждержавних стосунків, у якій переважали не організаційно-правові, а партійно-політичні чинники, а демократичні елементи рівноправності учасників договірного процесу підмінялися вольовими, диктаторськими, особовими рішеннями.

Але, те як виникли ці стосунки, які основні етапи пройшли в своєму розвитку, які чинники найбільше впливали на їх еволюцію дає змогу зрозуміти їх важливість у формуванні двосторонньої дипломатії двох держав. Тому, що на історичних фактах різних епох розкривається роль дипломатії як правового механізму і як одного з найбільш ефективних засобів здійснення зовнішньої політики держави. Саме, багатомісячна історія зовнішньополітичної діяльності України і Польщі, як і інших європейських держав, залишила у спадок дипломатичні звичаї та традиції, комплекс методів та норм, що мають практичне значення і в сучасних умовах державотворення.

Джерела та література

1. Деревінський В. Українсько-польські відносини у першій половині 40-хрр. / В. Деревінський // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – Збірник наукових праць. – Київ-Краків, 2002. – С. 158-160.
2. Захарія В. І. Українська проблема на міжнародній арені в 1919-1923 рр./ В. І. Захарія // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей. Том 8.– Чернівці: Рута, 2001. – С. 240-245.

3. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів./ Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 752 с
4. Боротьба за воз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917-1939: //Збірник документів та матеріалів. – К.: Наукова думка, 1979. – 512 с.
5. Сучасність. Zeszyt w języku polskim. – 1985.– № 1-2. – S.147.
6. Stosunki Rzeczypospolitej polskiej z Państwem Radzieckim 1918-1943. Wybór dokumentów. – W.: Państwowe Wydawn. Nauk., 1991. – 307 s.
7. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук] – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
8. Советский Союз – Народная Польша. 1944-1974 гг. Документы и материалы. – М. Изд-во политической литературы, 1974. – 663 с.
9. Całka M. Stosunki z Ukrainą II Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej / M.Całka. – 1995. – S.133-140.
10. Інформації, довідки МЗС України за 1988-1991 рр. // ЦДАВОУ. – Ф. 5833. – Оп. 1. – Спр. 161. – Арк. 25.
11. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.9. Январь 1946 г. – декабрь 1949 г. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1976. – 397 с.
12. Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між Тимчасовим урядом ТУ Польщі і СРСР від 21 квітня 1945 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944-1961 рр. / Мін-во закордонних справ УРСР; упоряд.: К. С. Забігайло; відп. ред.: Л. Х. Паламарчук. – Київ: Політвидав УРСР, 1963. – С. 400.

Гороть А. Историко-правовые аспекты украинско-польской дипломатии в годы Второй мировой войны. В статье раскрывают особенности украинско-польской дипломатии в годы Второй мировой войны, которые характеризуются качественно новым политическим отношениями и осуществлялись в условиях политической системы (социалистической) и на основе договорно-правовой базы, которая не имела аналогов в предыдущей многовековой истории двух государств. Именно период Второй мировой войны наиболее сложный в формировании двусторонней дипломатии двух соседних государств. В данный период политика Польши в отношении украинцев основывалась на непризнании их освободительных устремлений и целенаправленной ассимиляции, что поощрялось Москвой. ООН выступала за налаживание таких взаимоотношений на платформе самостоятельности двух государств и признание польской стороной права украинцев на свои западные этнические земли.

Все же, несмотря на осложнения украинско-польских отношений в годы Второй мировой войны, с обеих сторон были попытки наладить взаимопонимание между двумя нациями. Исследования вопрос как возникли эти отношения, какие основные этапы прошли в своем развитии, какие факторы больше всего влияли на их эволюцию дает возможность понять их важность в формировании двусторонней дипломатии двух государств.

Ключевые слова: дипломатия, договорно-правовая база, двустороннее сотрудничество, Организация украинских националистов, Польша, украинско-польские отношения, Украина.

Horot' A. Historical and Legal Aspects of Ukrainian-Polish Diplomacy During the Second World War. The article deals with the peculiarities of Ukrainian-Polish diplomacy during the Second World War which were characterized by qualitatively new political coloring, were carried out in terms of a new political system (socialist) and on the basis of the legal framework, which had no analogues in the long previous history of both states. It was the period of World War II that appeared to be the most complicated in the shaping of bilateral diplomacy of the two neighboring states, since the Second World War had dramatically changed the situation in the Ukrainian-Polish relations. During this period Poland's policy concerning the Ukrainians was based on the non-recognition of their ambitions of gaining independence and focused on assimilation processes, encouraged and supported by Moscow. OUN advocated establishing bilateral relationships on a platform of independence of the two countries and the recognition by the Polish party the rights of Ukrainians for its western Ukrainian ethnic lands.

It has been proved that despite the complexity of Ukrainian-Polish relations during the Second World War, both sides had made attempts to establish mutual understanding between the two nations. The centuries-long history of foreign policy of Ukraine and Poland, like other European nations, has created legacy of diplomatic customs and traditions, the complex of methods and norms that are still of great practical importance in modern trends of state organization.

Key words: diplomacy, legal framework, bilateral cooperation, the Ukrainian Nationalists Organization, Poland, Ukrainian-Polish relations, Ukraine.